

RASYONALİZM

Suya batırılmış düz bir çubuğa baktığınızda, gözleriniz size onun kırık olduğunu söyler. Uzaktaki devasa bir kule, gözünüze küçücük bir nokta gibi görünür. Rüyalarınızda uçtuğunuzu, canavarlardan kaçtığınızı ya da sevdiklerinizle konuştuğunuzu görürken, tüm bunları o an için "gerçek" zannedersiniz. Peki ama duyularımız bizi bu kadar kolay kandırabiliyorsa, gördüğümüz, duyduğumuz ve dokunduğumuz hiçbir şeye tam anlamıyla güvenemiyorsak, hakikati nerede bulacağız? Gerçekliği inşa edeceğimiz o sarsılmaz temel taşı nerededir? İşte Rasyonalizm (Akılcılık), felsefe tarihinin bu en büyük şüphe krizine karşı verilen o devasa ve kibirli yanıttır: Hakikat, gözlerimizde değil, aklımızın bizzat içindedir. Rasyonalizme göre insan zihni dünyaya boş bir levha (tabula rasa) olarak gelmez; evrenin sırlarını çözebilecek evrensel, matematiksel ve doğuştan (a priori) fikirlerle donatılmış bir şekilde gelir.

Bu büyük felsefi devrimin ateşi, 1619 yılının dondurucu bir kış gecesinde, Almanya'da sobayla ısıtılan küçücük bir odada yakılmıştır. O odada, her şeyden şüphe etmeye yemin etmiş genç bir Fransız matematikçi oturuyordu: René Descartes. Descartes, bugüne kadar doğru bildiği her şeyin (okuldaki hocalarının anlattıklarının, kitapların, dinin ve kendi duyularının) aslında birer yanılsama olabileceğini fark etti. Ya şu an rüya görüyorsam? Ya her şeye gücü yeten, son derece zeki ve şeytani bir "Kötü Cin" (Malin Génie) sırf beni kandırmak için bu dünyayı, gökyüzünü, hatta kendi bedenimi bile zihnimde bir illüzyon olarak yaratıyorsa? İki kere ikinin dört ettiği matematiksel gerçeklik bile bu kötü cinin beynimdeki bir oyunuysa? Descartes bu "Metodik Şüphe" ile evrendeki her şeyi yıkar, tüm binayı yerle bir eder. Ancak o devasa yıkıntının tam ortasında, kötü cinin bile asla kandıramayacağı o parlak, o sarsılmaz "Arşimet Noktası"nı bulur: Eğer şüphe ediyorsam, düşünüyorum demektir. Eğer kandırılıyorsam bile, kandırılan bir "ben" var olmalıdır. Düşünen bir zihin olmadan şüphe var olamaz. Felsefe tarihinin o en meşhur çığlığı böylece o sobalı odadan yükselir: "Cogito, ergo sum" (Düşünüyorum, öyleyse varım).

Descartes bu tespitiyle, modern felsefenin rotasını dış dünyadan (nesneden) alıp doğrudan insanın kendi zihnine (özneye) çevirmiştir. Descartes, aklın gücünü kanıtlamak için meşhur "Balmumu Deneyi"ni kurgular. Elinize bir petekten yeni koparılmış bir parça balmumu alın; çiçek kokmaktadır, serttir, soğuktur ve parmağınızla vurduğunuzda tok bir ses çıkarır. Şimdi onu ateşe yaklaştırın. Kokusu uçar, erir, sıcak ve sıvı bir hale gelir, rengi değişir, vurduğunuzda ses çıkarmaz. Duyularınızın size balmumu hakkında söylediği *her şey*

değişmiştir. Eğer duyularımıza güvenseydik, ateşten önceki ve sonraki nesnelere tamamen farklı şeyler olduğunu söyledik. Ama biz onun hala "aynı balmumu" olduğunu biliriz. Peki bunu bize söyleyen nedir? Gözlerimiz veya burnumuz değil; zihnimizin saf kavrayış gücü, yani "Akıl"dır.

Ancak Rasyonalizm, sadece Descartes'ın o "düşünen beni" ile sınırlı kalmayacak, 17. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran devasa sistemlere dönüşecektir. Bu sistemlerin en kusursuzu, en radikali ve bedelini en ağır ödeyeni ise Hollandalı bir mercek yontucusu olan Baruch Spinoza'dır. Spinoza, rasyonalizmi öyle bir uç noktaya taşımıştır ki, düşünceleri yüzünden 24 yaşında Amsterdam'daki Yahudi cemaatinden lanetlenerek kovulmuş, eserleri yüzyıllar boyunca yasaklanmıştır. Spinoza'nın suçu, akli inancın önüne koyması ve felsefe tarihinin gördüğü en keskin Monizm'i (Tekçilik) ilan etmesidir. Ona göre evrende Descartes'ın sandığı gibi "zihin" ve "beden" (veya Tanrı ve Evren) diye iki ayrı töz yoktur. Evrende sadece tek bir sonsuz töz vardır ve onun adı "Deus sive Natura"dır (Tanrı ya da Doğa).

Spinoza'nın şaheseri *Etika*, bir felsefe kitabından çok bir geometri kitabı gibi yazılmıştır; aksiyomlar, tanımlar ve önermelerle ilerler. Spinoza'ya göre evrende olan biten her şey, bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açığa eşit olması kadar kesin, matematiksel ve zorunlu bir şekilde gerçekleşir. Mucizeler, dualara cevap veren kişisel bir tanrı, tesadüfler veya insanların anladığı anlamda bir "özgür irade" tamamen birer yanılsamadır. Bizler sadece "Tanrı/Doğa" adlı o devasa okyanusun üzerindeki geçici dalgalarıdır. Peki her şeyin katı bir mantıksal zorunlulukla işlediği bu evrende özgürlük nerede kalır? Spinoza'nın rasyonalist cevabı muazzamdır: Gerçek özgürlük, olayların zorunluluğunu anlamaktır. Yağan yağmura veya kendi doğasına öfkelenen insan köledir; ancak aklını kullanarak evrenin o kusursuz, devasa çarklarının işleyişini anlayan ve bunu kabullenen insan özgürleşir. Spinoza buna "Amor Dei Intellectualis" (Tanrı'nın Zihinsel Sevgisi) der; bu, evrenin matematiksel doğasını anlamamanın getirdiği en yüksek rasyonel hazdır.

Rasyonalizmin bu altın çağının son büyük mimarı ise, tarihin gördüğü en parlak zekalardan biri, Alman filozof ve matematikçi Gottfried Wilhelm Leibniz olacaktır. Leibniz, evrenin Spinoza'nın sandığı gibi tek bir devasa kütle olamayacağını, evrenin bölünemez, sonsuz sayıda, fakat ruhsal ve matematiksel yapıtaşlarından oluştuğunu savunur. Bunlara "Monad" adını verir. Monadlar fiziksel atomlar değil, bilinç ve güç merkezleridir. Leibniz'in en ünlü tanımıyla, "Monadların pencereleri yoktur"; yani dışarıdan hiçbir şey içlerine giremez ve çıkamaz. Her bir monad (ki bizim ruhumuz da bir monaddır), evrenin tamamını kendi içinden, kendi açısından yansıtır. Peki pencereleri olmayan bu milyarlarca monad nasıl oluyor da birbiriyle iletişim kuruyormuş gibi uyum içinde çalışıyor? Leibniz bunu "Önceden Kurulmuş Uyum" (Pre-established Harmony) ile açıklar. Tanrı, tıpkı aynı saate kurulan milyarlarca saat gibi, tüm monadları başlangıçta birbiriyle kusursuz bir uyum içinde çalışacak şekilde programlamıştır.

Leibniz'in rasyonalizmi, evrende hiçbir şeyin tesadüf veya nedensiz olmadığını savunan "Yeter-Neden İlkesi" (Principle of Sufficient Reason) üzerine kuruludur. "Neden hiçbir şey

yok da bir şeyler var?" veya "Evren neden başka türlü değil de tam olarak böyle?" Leibniz'e göre saf ve sonsuz aklın (Tanrı'nın) zihninde sonsuz sayıda "mümkün dünya" taslağı vardı. Ancak matematiksel ve rasyonel bir mükemmellik gereği, O, kurallar dizisi en basit ama çeşitliliği en zengin olan dünyayı yaratmayı seçti. Bu yüzden Leibniz, Voltaire'in romanlarında alay konusu yapacağı o meşhur ve cüretkar rasyonalist sonucu ilan eder: Bizim yaşadığımız bu dünya, ne kadar acı ve kötülük barındırırsa barındırsın, "Mümkün Dünyaların En İyisidir" (The best of all possible worlds). Zira sonsuz bir akıl, bundan daha az mükemmel bir senaryoyu seçmiş olamazdı.

Sonuç olarak Rasyonalizm; insanın cehalete, batıl inançlara ve kendi duyularının kısıtlılığına karşı başlattığı en onurlu felsefi isyandır. İnsanın sadece etten ve kemikten ibaret bir gözlemci olmadığını; aklının, evrenin gizli dilini (matematiği ve mantığı) çözebilecek ilahi bir anahtar olduğunu savunur. Ampiristlerin (Deneyimcilerin) "Zihin boş bir levhadır ve her şey deneyimle gelir" iddiasına karşı Rasyonalistler, aklın kendi içinde muazzam bir saray taşıdığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Descartes'ın şüphesi, Spinoza'nın sarsılmaz doğası ve Leibniz'in sonsuz monadları olmasaydı; ne Newton'un kalkülüsü, ne Aydınlanma Çağı'nın akli yücelten devrimleri, ne de modern bilimin "evrenin akılla anlaşılabilir olduğu" yönündeki o temel inancı var olabilirdi. Rasyonalizm, karanlıkta el yordamıyla yolunu bulmaya çalışan insanlığa, aklın içinden doğan ve hiç sönmeyen bir meşale uzatmıştır.

Faydalanılan Kaynaklar ve İleri Okumalar:

- **Descartes, René. (2014).** *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar* (Çev. İsmail Çetin). Bilgesu Yayıncılık. (Metodik şüphenin, Kötü Cin argümanının, Balmumu deneyinin ve Cogito'nun keşfedildiği modern felsefenin kurucu metni).
- **Descartes, René. (2018).** *Yöntem Üzerine Konuşma* (Çev. K. Sahir Sel). Sosyal Yayınlar. (Rasyonalist metodolojinin, açık ve seçik düşünme kurallarının ortaya konduğu klasik eser).
- **Spinoza, Baruch. (2017).** *Etika: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış Ahlak* (Çev. Çiğdem Dürüşken). Alfa Yayınları. (Felsefe tarihinin en katı rasyonalist, panteist ve monist sistemi; Tanrı, Doğa ve İnsan zihni üzerine devasa bir mantık anıtı).
- **Spinoza, Baruch. (2016).** *Teolojik-Politik İnceleme* (Çev. Reyhan Ertuğrul). Dost Kitabevi. (Kutsal metinlerin akıl yoluyla eleştirisi ve rasyonalizmin düşünce özgürlüğüyle nasıl bağdaştığını gösteren başyapıtı).
- **Leibniz, Gottfried Wilhelm. (2018).** *Monadoloji* (Çev. Ogün Ürek). Doğu Batı Ya-

yınları. (Penceresiz monadlar, önceden kurulmuş uyum ve evrenin ruhsal yapıtaşları üzerine yazılmış kısa ama yoğun rasyonalist manifesto).

- **Leibniz, Gottfried Wilhelm. (2015).** *Theodise: Tanrı'nın İyiliği, İnsanın Özgürlüğü ve Kötülüğün Kökeni Üzerine Denemeler* (Çev. Hüseyin Batu). Dergah Yayınları. ("Mümkün dünyaların en iyisi" kavramının ve Yeter-Neden ilkesinin teolojik savunması).
- **Cottingham, John. (1988).** *The Rationalists (A History of Western Philosophy)*. Oxford University Press. (Descartes, Spinoza ve Leibniz'in düşüncelerinin sistematik bir karşılaştırmasını sunan en yetkin akademik kaynaklardan biri).
- **Nadler, Steven. (2018).** *Spinoza Bir Hayat* (Çev. Anıl Duman). İletişim Yayınları. (Rasyonalist filozofun hayatını, dışlanışını ve felsefesinin o dönem için neden devrimci olduğunu anlatan muazzam biyografi).
- **Scruton, Roger. (2001).** *Spinoza: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. (Spinoza'nın karmaşık geometrik rasyonalizmini modern okuyucu için anlaşılır kılan harika bir özet).
- **Kant, Immanuel. (2015).** *Saf Aklın Eleştirisi* (Çev. İdea Yayınları). (Rasyonalizm (akıl) ile Ampirizm (deney) arasındaki o devasa savaşı sentezleyerek çözüme kavuşturan, felsefenin zirve noktası; rasyonalizmin sınırlarının çizildiği eser).